

הרב יוסף מיכאל יוסקוביץ¹

יו"ר אגודת 'מטמוני ארץ'

פרוזדאות ירבעם

בחז"ל מסופר, כי ט"ו באב, ועימו יום הכיפורים, הם שני המועדים ש"לא היו כמותן לישראל"². אחד מן הטעמים לשמחה הגדולה מובא בשם עולא, והוא שבאותו היום בוטלו המשמרות שהעמיד ירבעם בן נבט מלך ישראל במטרה למנוע מישראל לעלות לרגל לירושלים³.

במאמר זה, נסקור את סדר השתלשלות העניינים להעמדת המשמרות ('פרוזדאות' בלשון חז"ל – המילה הלטינית למשמרות), ונראה כי עיתים עיתים היו: מן הזמנים שהיו משמרות, ומן הזמנים שהן לא התקיימו. ואף על פי שהמשמרות התקיימו רק לסירוגין, מסתבר כי היום טוב נתקן ביום שבו הן בוטלו סופית על ידי הושע בן אלה. אגב אורחא ניגע בסוגיות נוספות בעניין יחסיהם של ממלכות יהודה וישראל.

ימי השופטים

נפתח ברקע קצר. בתקופת השופטים היו בני ישראל מפולגים ומפורדים זה מזה. כל שבט חי לעצמו, והיו מהשבטים שאף התפלגו לרסיסי שבטים.

דוגמא להתפרדות בתוך השבטים עצמם ניתן לראות בשימוש בביטוי 'שבט' ביחס למשפחה אחת, לאחר מלחמת פילגש בגבעה: "וַיֹּאמְרוּ מִי אֶחָד מִשְּׁבִטֵי יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר לֹא עָלָה אֶל ה' הַמִּצֵּפָה וְהָיָה לֹא בָּא אִישׁ אֶל הַמִּחְנֶה מִיְּבִישׁ גִּלְעָד אֶל הַקָּהָל"⁴.

יותר מכל ממחיש את הפירוד בין השבטים ומלחמותיהם זה בזה דברי דבורה בשירתה:

מִנֵּי אֶפְרַיִם שָׁרָשׁ בְּעַמְלֹק אַחֲרָיָה בְנִימִין בְּעַמְמִיָּה מְנֵי מְכִיר יִרְדּוֹ מְחֻקִּים וּמִזְבוֹלָן מְשֻׁכִּים
בְּשֶׁבֶט סֵפֶר: וְשָׂרִי בִישָׁשְׁכָר עִם דְּבִרָה וִישָׁשְׁכָר כֹּן בָּרַק בְּעַמְק שְׁלַח בְּרָגְלִיו בְּפִלְגּוֹת דָּאוֹבָן
גְּדֻלִּים חֻקִּי לֵב: לָמָּה יִשְׁבֶּת בֵּין הַמִּשְׁפָּתִים לִשְׁמֹעַ שְׁרָקוֹת עֲדָרִים לְפִלְגּוֹת דָּאוֹבָן גְּדֻלִּים
חֻקִּי לֵב: גִּלְעָד בְּעֶבֶר הִירְדּוֹן שָׁכֵן וְדָן לָמָּה יִגּוֹר אֲנִיּוֹת אֲשֶׁר יֹשֵׁב לְחוּף יַמִּים וְעַל מִפְרָצָיו
יִשְׁכֹּן: זָבֻלֹן עִם חֲרָף נִפְשׁוֹ לָמוֹת וְנִפְתָּלִי עַל מְרוֹמֵי שָׂדֶה: (שופטים ה, יד-יח)

¹ המאמר עתיד להתפרסם כחלק מספרו של המחבר 'למועד מועדים וחצו', על סדר הזמנים במקרא, שיראה אור בקרוב.

לתגובות: ymy81196@gmail.com

² תענית כו, ב.

³ שם ל, ב - לא, א.

⁴ שופטים כא, ח.

חלקים ממנשה נעשו לשבט בפני עצמו ומכונים 'מכיר'. כמו כן, בעת המלחמה שבטים שונים מתעלמים מאחיהם המחרפים את נפשם למות. פירוש של רש"י מחמיר אף יותר במחלוקתם: "בפִּלְגוֹת רְאוּבֵן - אבל בחילוקי ליבו של ראובן רבו חֲקִיקֵי לֵב 'נכלי ליבא' - ערמומית. ומה היא ערמומית, ישב לו בין משפתי המלחמה לשמוע מי נוצח ויהיה עמו." דהיינו שהסכימה דעתו להילחם באחיו.

עם מפולג ומסוכסך הוא חלומו של כל אויב, וכך בתקופת השופטים היו בני ישראל טרף קל לעמי האיזור. לאורך השנים שיעבדו עמים שונים חלקים משבטי ישראל. הנהגת השופטים הייתה פתרון חלקי ולא מספק, כי אף שופט לא שלט על כל ישראל, ולעיתים היו שופטים שפעלו במקביל לשופטים אחרים.⁵ בנוסף, לאחר מות השופט נוצר ואקום שלטוני, ששוב היה מנוצל על ידי עמי האיזור.

ממלכת ישראל המאוחדת

בשלב מסויים, מאסו בני ישראל במצב זה ופנו לשמואל בדרישה נחרצת למנות עליהם מלך.⁶ מינוי המלך הוכיח את עצמו כבר בשלב הראשון, כשהגיע נחש העמוני וביקש לנקר את עין ימינם של אנשי יבש גלעד. שאול שלח את הקריאה אל הדגל בכל גבול ישראל, ובעזרת שלוש מאות ושלושים אלף לוחמים שהתקבצו מכל שבטי ישראל, ניצח את העמונים על נקלה.⁷

הממלכה המאוחדת השתמרה בידי דוד שהמשיך למלוך על כל שנים עשר שבטי ישראל. כשכל העם מאוחד בהנהגתו, נלחם דוד בפלשתים והכניעם, הכה את העמונים והמואבים, אדום וארם, ועוד. ממלכתו השתרעה על כל עבר הירדן, סוריה המורחבת, ועד אדום בדרום.

היתה זו הזדמנות היסטורית. מצרים הייתה מפולגת במלחמות אזרחים, סכסוכים ופילוגים, וסיימה מאות שנים של שחיקה מתמדת. המדינה שהיתה 'גבירת ממלכות' ושיעבדה את העמים שממזרח לה, לא הייתה עוד רלוונטית ככוח אימפריאלי, תחת שלטון השושלת העשרים ואחת. למעט איזכור אגבי בתיאור גבורתו של בניהו בן יהוידע ("והוא הִכָּה אֶת אִישׁ מִצְרָיִם"⁸), לא נזכרת כלל מצרים בימי דוד.

אויבי הממלכה מתאחדים

באמצע ימי שלמה התרחשה במצרים מיני-הפיכה שלטונית, שהעלתה לשלטון את השושלת העשרים ושתים. בראש השושלת החדשה עמד שושנק הראשון, איש עוצמתי ורב פעלים, שהיה נחוש להשיב את מצרים לימי זוהרה. לשם כך גייס שושנק (הנקרא במקרא שישק), את

⁵ ראה במבואי לשופטים מהדורת עוז והדר-אור לישירים שהארכתי בעניין זה מדברי חז"ל והמפרשים (כגון בועז שהיה שופט אף שלחלק מהדיעות איננו אבצן, ולפי זה שימש כשופט במקביל לאחד השופטים).

⁶ שמואל א, ח.

⁷ שמואל א, יא.

⁸ שמואל ב כג, כא.

כל מי שיכול להיות מטרד לממלכת ישראל. כך גייס שושנק את הוד האדומי שעמו נשלט בידי ישראל ואת רזון בן אלידע הארמי שגם עמו הוכה קשות על ידי דוד. הגיוס החשוב ביותר היה של ירבעם בן נבט האפרתי, באמצעותו ביקש שושנק לגרום למלחמת אזרחים בישראל, שבסיומה תיפול ארץ ישראל כולה כפרי בשל לידיה.

הפיצול הגדול

ההזדמנות לא איחרה לבוא. לאחר מות שלמה שלח פרעה שישק את ירבעם בן נבט, בן חסותו, לעלות לארץ ולפלג את הממלכה. שלב ראשון זה מוכתר בהצלחה מלאה, וממלכת ישראל המאוחדת הופכת לנחלת ההיסטוריה.

הכתוב בדברי הימים מתאר את תגובת רחבעם, וסופה:

וַיָּבֹא רַחֲבֵעַם יְרוּשָׁלַם וַיִּקְהֵל אֶת בֵּית יְהוּדָה וּבְנֵימָן מֵאָה וּשְׁמוֹנִים אֲלֵף בָּחוּר עֹשֶׂה מְלָחָמָה לְהִלָּחֵם עִם יִשְׂרָאֵל לְהָשִׁיב אֶת הַמְּמָלָכָה לְרַחֲבֵעַם: וַיְהִי דְבַר ה' אֶל שְׁמַעְיָהוּ אִישׁ הָאֱלֹהִים לֵאמֹר: אָמַר אֶל רַחֲבֵעַם בֶּן שְׁלֹמֹה מֶלֶךְ יְהוּדָה וְאֵל כָּל יִשְׂרָאֵל בְּיְהוּדָה וּבְנֵימָן לֵאמֹר: כֹּה אָמַר ה' לֹא תַעֲלֹו וְלֹא תִלָּחֲמוּ עִם אֲחֵיכֶם שׁוֹבֵי אִישׁ לְבֵיתוֹ כִּי מֵאֲתִי נִהְיָה הַדָּבָר הַזֶּה וַיִּשְׁמְעוּ אֶת דְּבָרֵי ה' וַיָּשֻׁבוּ מִלָּכָת אֶל יִרְבֵּעַם: (דברי הימים ב יא, א-ד)

אלא שמנגד מפורש בכתוב:

וּמִלָּחְמָה הָיְתָה בֵּין רַחֲבֵעַם וּבֵין יִרְבֵּעַם כָּל הַיָּמִים: (מלכים א יד, ל⁹)

והסתירה בולטת לעין.

בכלל, כל הקורא את הסיפור הזה עומד נפעם מבחירתם של רחבעם ויהודה לאבד את רוב הממלכה בגלל דבר ה'. אלא שרושם זה עומד בסתירה גלויה לתיאור חטאיהם של יהודה בימי רחבעם, המפורשים בספר מלכים¹⁰. סתירה זו דורשת הסבר.

בהמשך התיאור בדברי הימים¹¹ מסופר על התקבצות הלוויים והכהנים ממלכת ישראל אל ממלכת יהודה.

וַאֲחֵרֵיהֶם מִכָּל שְׁבִטֵי יִשְׂרָאֵל הַנִּתְּנִים אֶת לְבָבָם לְבַקֵּשׁ אֶת ה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל בָּאוּ יְרוּשָׁלַם לְזִבּוּחַ לַה' אֱלֹהֵי אֲבוֹתֵיהֶם: וַיַּחֲזְקוּ אֶת מְלָכוֹת יְהוּדָה וַיֵּאֱמָצוּ אֶת רַחֲבֵעַם בֶּן שְׁלֹמֹה לְשָׁנִים שְׁלוֹשׁ כִּי הָלְכוּ בְּדֶרֶךְ דָּוִד וּשְׁלֹמֹה לְשָׁנִים שְׁלוֹשׁ: (דברי הימים ב יא, טז-יז)

⁹ וכן בדברי הימים ב יב, טו.

¹⁰ מלכים א יד, כא-כד.

¹¹ דברי הימים ב יא, יג-יג.

בהמשך לכך מספרים חז"ל כי ירבעם הושיב פרדיסאות (משמרות) על הדרכים כדי למנוע את ישראל לעלות לירושלים¹², מהלך זה היה מתבקש מבחינה פוליטית, לאור העובדה שרבים מיראי ה' עלו לירושלים ונספחו למלכות יהודה.

מסעו של שישק

בשנה החמישית למלכות רחבעם עלה עליו שישק מלך מצרים וביצע את זממו:

וַיִּקַּח אֶת אֶצְרוֹת בֵּית ה' וְאֶת אוֹצְרוֹת בֵּית הַמֶּלֶךְ וְאֶת הַכֶּלֶל לָקַח וַיִּקַּח אֶת כָּל מִגְנֵי הַזֹּהָב
אֲשֶׁר עָשָׂה שְׁלֹמֹה: (מלכים א' יד, כו)

למרות המכה הקשה, התאושש רחבעם והשתחרר מעולו של שישק:

"וַיִּתְחַזַּק הַמֶּלֶךְ רַחֲבֵעַם בִּירוּשָׁלַם וַיִּמְלֹךְ"¹³.

במאמרי על מלכות שלמה¹⁴ הארכתי להוכיח כי חטאו של שלמה וגמולו (השטנים שהעמיד ה' למלכותו, יחד עם מות חותנו מלך מצרים ועליית שישק שתמך בנלחמים בו), היו בין שנת עשרים וחמש לשלושים למלכותו. הבאתי לכך סיוע מהזיהוי המקובל במחקר של שושנק הראשון עם שישק המקראי. והנה, שושנק מלך מעל עשרים שנה, ומסעו לארץ ישראל היה בשנותיו האחרונות. כמובן שמיד לאחר מות שישק-שושנק פרק רחבעם את עולו, כמתואר בפסוקים.

כאן המקום להתייחס ל'כתובת שישק' – כתובת ארכיאולוגית בה מספר שישק על מסע כיבושו בארץ ישראל. לכאורה הכתובת מתאימה למסופר במקרא, אבל כשנעיין נראה שהדברים אינם כה פשוטים. בכתובת מצויינות ערים רבות בארץ ישראל שנכבשו במסעו של שישק, אך ירושלים איננה נזכרת ביניהם. יתר על כן, רוב הערים הנזכרות הן בצפון הארץ – ערי ממלכת ירבעם.

תשובה לשאלה זו נתן הרב פרופסור יהודה אליצור במאמרו המבריק 'פלישת שישק במקרא: היסטוריוסופיה נבואית מול מציאות'¹⁵.

הבה נקרא שוב בתשומת לב את תיאור עליית שישק על ירושלים בדברי הימים:

וַיִּלְכֹּד אֶת עָרֵי הַמְּצֻרוֹת אֲשֶׁר לַיהוּדָה וַיָּבֵא עַד יְרוּשָׁלַם: וַשְּׁמַעְיָה הַנָּבִיא בָּא אֶל רַחֲבֵעַם
וְשָׂרֵי יְהוּדָה אֲשֶׁר נֶאֱסָפוּ אֶל יְרוּשָׁלַם מִפְּנֵי שִׁישֶׁק וַיֹּאמֶר לָהֶם כֹּה אָמַר ה' אֱתֶם עֲזַבְתֶּם אֹתִי
וְאֵף אֲנִי עֲזַבְתִּי אֶתְכֶם בְּיַד שִׁישֶׁק: וַיִּכְנְעוּ שָׂרֵי יִשְׂרָאֵל וְהַמֶּלֶךְ וַיֹּאמְרוּ צָדִיק ה': וּבָרְאוֹת ה'
כִּי נִכְנְעוּ הָיָה דָּבָר ה' אֶל שְׁמַעְיָה לֵאמֹר נִכְנְעוּ לֹא אֲשָׁחִיתֶם וְנָתַתִּי לָהֶם כְּמַעַט לַפְּלִיטָה

¹² ירושלמי תענית ד, ד; ועוד.

¹³ דברי הימים ב' יב, יג; [גם במלכים מתואר איך שיקם רחבעם את כבודו והחליף את מגיני הזהב במגיני נחושת].

¹⁴ פשוטות המתחדשים יב (סיוון תש"פ), עמ' 90.

¹⁵ [המאמר](#) באתר 'דעת'.

ולא תתן חמתי בירושלם ביד שישק: כי יהיו לו לעבדים וידעו עבודתי ועבודת ממלכות הארצות: ויעל שישק מלך מצרים על ירושלם ויקח את אצרות בית ה' ואת אצרות בית המלך את הכל לקח ויקח את מגני הזהב אשר עשה שלמה: (דברי הימים ב יב, ד-ט)

מה שאנו רואים, כי בניגוד למצופה, שישק לא היכה את ירושלים, אלא לקח את שללה והסתלק.

מדוע השתנתה התכנית והצטמצמה לכדי נטילת שלל?

ועוד, מדוע היכה שישק את ערי ירבעם, בעל בריתו עד לא מזמן?

לחשיבות העניין, אעתיק כאן מקצת מלשונו של אליצור:

נראים הדברים כי ירבעם לא היה מוכן מלכתחילה להרחיק לכת כשישק. אמנם היה עוין את בית דוד וביקש לפרוק את עולו, אך לא על מנת לשעבד את הארץ למצרים. עם שובו של ירבעם לארץ אחר מות שלמה גברה, לפי כל הסימנים, הסתייגותו מתכנית ההשמדה המצרית. הסכנה של מלחמת אחים נמנעה, הנביאים כוננו שביתת נשק בין בית דוד לבין מלכות השבטים. שוב לא הייתה יהודה בעיני ירבעם אויב ורודף, ומצרים לא הייתה עוד מצילה ומושיעה, כי אם להיפך. ירבעם בן נבט סירב לשתף פעולה עם שישק. ירושלים ניצלה, בלשון ההיסטוריון, בזכות ירבעם. משראה שישק הפולש שלא נעשתה עצתו וכי בן חסותו ירבעם 'בגד בו', חרה אפו והמבצע שנועד להשמיד את בית דוד ולהחריב את ירושלים, הפך מסע עונשין נזעם נגד ירבעם וממלכתו.

עד כאן עיקרי מהלכו של פרופסור יהודה אליצור. וכאן, יש להוסיף עוד מהזווית היהודאית:

דמותו של אביה

דמותו של רחבעם כפי שעולה מן המקרא, היא של מלך שאופיו לא מתאים למלוכה. הוא איננו יודע להתגמש בעת הצורך, מבכר את עצת הילדים ובעל חולשות נוספות.

היו ליהודה את כל הסיבות שבעולם להימחק טוטאלית: מלך כושל, ברית עויינת בין כל עמי האיזור, ומרד של רוב העם שעומד להילחם בהם. אלא שכאן נכנסה לתמונה דמותו של אביה-אבים, בנו של רחבעם. ייתכן שהתשובה נמצאת בתיאור הקצר של מלכות אביה בכתוב:

ובשנת שמונה עשרה למלך ירבעם בן-נבט מלך אבים על-יהודה: שלש שנים מלך בירושלם ושם אמו מעכה בת-אבישלום: וילך בכל-חטאות אביו אשר-עשה לפניו ולא-היה לבבו שלם עם-ה' אלהיו כל-בב דוד אביו: כי למען דוד נתן ה' אלהיו לו ניר בירושלם להקים את-בנו אחריו ולהעמיד את-ירושלם: ... ומלחמה היתה בין-ירבעם ובין ירבעם פלימי חיו: ויתר דברי אבים וכל-אשר עשה הלא-הם כתובים על-ספר דברי הימים למלכי יהודה ומלחמה היתה בין אבים ובין ירבעם: וישב אבים עם-אבתיו ויקברו אתו בעיר דוד וימלך אסא בנו תחתיו: (מלכים א טו, א-ח)

בתוך תיאור מלכות אביה נכנסת האמירה שלמען דוד השאיר ה' את זרעו מולך בירושלים, אמירה שלכאורה מתאימה יותר לימי רחבעם, בהם התפלגה הממלכה. על פילוג הממלכה מתאים לומר שגם המעט שנותר לא היה אמור להיוותר, אלא בזכות הברית שכרת ה' עם דוד. האיזכור של הברית דווקא בימי אביה דורש הסבר. עוד יותר קשה בהמשך, איזכור מלחמתו של רחבעם עם ירבעם בתוך ימי אביה.

נראה שעירוב מלכויות האב והבן איננו מקרי. ייתכן שהוא נובע מכך שאביה היה חוד החנית במלחמה בירבעם אף בחיי אביו, ואולי אף שימש כמלך בפועל, כשרחבעם נותר רק מלך לשם כבוד.

וכאן נשים לב לעוד סתירה שבין מלכים לדברי הימים בתיאור מלכותם של רחבעם ואביה. בעוד במלכים הם מתוארים כחוטאים גמורים, הרי שבדברי הימים מסופר כי הצדיקים מכל מלכות ישראל עברו ליהודה וירושלים, מלכות רחבעם ואביה, על מנת לעבוד את ה'. גם נאומו של אביה במלחמתו בירבעם מראה לכאורה על מלך נאמן לאלוהיו שמצהיר "ה' אֱלֹהֵינוּ וְלֹא עֲזָבָנוּ"¹⁶.

בשביל ליישב את כל השאלות, נשים לב לפסוק מפתח:

וַיְהִי כִּהְיוּ מַלְכוּת רַחְבֶּעַם וְכַחֲזָקְתּוֹ עֶזְבָּ אֶת־תּוֹרַת ה' וְכָל־יִשְׂרָאֵל עִמּוֹ: (דברי הימים ב יב, א)

כאמור, אביה הוא שניהל למעשה את המלוכה. בכל הנוגע לנאמנותו לה' ציונו של אביה יהיה נמוך ביותר, אך בתפקידו כמלך ללחום את מלחמות עמו, הרי שהישגיו מרשימים ביותר. הוא הפך מדינה קורסת שאויביה סובבים לה, למדינה עוצמתית ומוקפת בעלי ברית.

המניע של רחבעם ואביה לעזוב את המלחמה בירבעם לא היה הנאמנות לציווי ה' ביד נביאיו, אלא חישוב פרגמטי של עזרתו של שישק לירבעם. חששו של רחבעם משישק התבטא גם בביצורים הרבים המתוארים בכתוב¹⁷, שנבנו להגן מפני הסכנה שקרבה מדרום.

אביה הבין את המצב לאשורו, והיה ברור לו כי ממלכת יהודה זקוקה כעת לתמיכתם של נביאי ה'. לשם כך הוא נענה לדברי שמעיה ופרש מן המלחמה, וכבוננוס הוא הצליח בכך לסכסך בין שישק לירבעם, כפי שהבאנו לעיל מדברי הרב יהודה אליצור. לעומת זאת, כאשר שישק תקף את ירבעם, רחבעם ואביה לא נקפו אצבע להצילו, ומסתמא אף בירכו על שזכו ונעשית מלאכתם בידי אחרים.

בשלב השני עמל אביה לפרק את הבריתות המרכיבות את הקואליציה נגד יהודה, באמצעות כריתת בריתות עם השכנים. עדות לכך ניתן למצוא בדברי בנו של אביה, אסא, שאומר לְבֶן־הַדָּד בֶּן־טַבְרִמָּן בֶּן־חִזְיוֹן, מֶלֶךְ אֲרָם: "בְּרִית בֵּינִי וּבֵינְךָ בֵּין אָבִי וּבֵין אָבִיךָ"¹⁸. הצלחתו של נין המלך

¹⁶ דברי הימים ב יג, י. וראה להלן באורך.

¹⁷ דברי הימים ב יא, ו-יב.

¹⁸ מלכים א טו, יט.

שנלחם כה רבות בארמים להפוך לבעל בריתם, היא הישג ראוי לציון. עליה לבדה מגיע לאביה את מלוא ההכרה כמלך מוצלח (מבחינה חומרית).

זוהי גם התשובה לסתירה בין הכתובים שמספרים על מלחמה בין רחבעם לירבעם, לפסוקים שמספרים על נסיגת רחבעם מתכניות המלחמה. בשלב הראשון אכן ביטל רחבעם את תכנית המלחמה, אך משהוסר האיום העיקרי עם מות שישק, ולאחר הצלחת קרב הבלימה המדיני, פתחה מלכות יהודה בסדרת מלחמות עקובה מדם נגד ירבעם, שמטרתה להשיב את ישראל כולה לשליטת בית דוד.

כאן ניתן לראות שוב את חכמתו של אביה ואת יכולתו לגייס לצידו את יראי ה'. הוא הבין כי נקודת התורפה של ירבעם היא עגלי הזהב אשר עשה, וסטייתו מתורת ישראל. הוא צפה בהתמרמרות הגדולה בקרב נאמני ה' מבני עשרת השבטים, וכשיצא למערכה בירבעם, הוא פונה ישירות לאנשי עשרת השבטים:

הלא לכם לדעת כי ה' אלהי ישראל נתן ממלכה לדוד על־ישראל לעולם לו ולבניו ברית מלח: ... ועתה אתם אמרים להתחזק לפני ממלכת ה' ביד בני דוד ואתם המון רב ועמכם עגלי זהב אשר עשה לכם ירבעם לאלהים: הלא הדחתם את־כֹּהֲנֵי ה' את־בְּנֵי אֶהֱרֹן וְהַלֹּוִים וַתַּעֲשׂוּ לָכֶם כֹּהֲנִים כְּעַמִּי הָאֲרָצוֹת כָּל־הַבָּא לְמִלָּא יָדוּ בַּפֶּר בּוֹרֶקֶר וְאֵילִם שִׁבְעָה וְהָיָה כִּהְיוּ לֹא אֱלֹהִים: וְאֶנְחֵנוּ ה' אֱלֹהֵינוּ וְלֹא עֲזָבָנוּ וְכֹהֲנִים מְשֻׁרְתִּים לָהּ בְּנֵי אֶהֱרֹן וְהַלֹּוִים בְּמִלְאֲכָתָם: וּמִקְטָרִים לָהּ עֹלֹת בַּבֶּקֶר־בַּבֶּקֶר וּבְעֶרְב־בְּעֶרֶב וּקְטֹרֶת־סַמִּים וּמַעֲרֹכֶת לֶחֶם עַל־הַשֻּׁלְחָן הַטָּהוֹר וּמִנֹּחֶת הַזֶּהָב וְנִרְתִּיָּה לְבָעַר בְּעֶרֶב בְּעֶרֶב כִּי־שֹׁמְרִים אֶנְחֵנוּ אֶת־מִשְׁמֶרֶת ה' אֱלֹהֵינוּ וְאַתֶּם עֲזַבְתֶּם אֹתוֹ: וְהִנֵּה עִמָּנוּ בְּרָאשׁ הָאֱלֹהִים וְכֹהֲנָיו וְחַצְצֹרוֹת הַתְּרוּעָה לְהַרְיֵעַ עֲלֵיכֶם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֲל־תִּלָּחֲמוּ עִם־ה' אֱלֹהֵי־אַבְרָהָם כִּי־לֹא תִצְלִיחוּ: (דברי הימים ב יג, ד-יב)

נאומו של אביה יוצר רושם של מלך נאמן לאלוהיו, וזהו הרושם שביקש אביה לנטוע אנשי ממלכת ישראל. ואכן, רבים מיראי ה' בקרב עשרת השבטים, נטשו את המלחמה, נלחמו ללא מוטיבציה, או אף עברו לצידו של אביה. המלחמה הסתיימה בנצחון ברור של אביה:

וַיִּכְנְעוּ בְנֵי־יִשְׂרָאֵל בָּעֵת הַהִיא וַיֹּאמְצוּ בְנֵי יְהוּדָה כִּי נִשְׁעֲנוּ עַל־ה' אֱלֹהֵי אֲבוֹתֵיהֶם: וַיִּרְדֹּף אֲבִיָּה אַחֲרֵי יִרְבְּעָם וַיִּלְכֹּד מִמֶּנּוּ עָרִים אֶת־בֵּית־אֵל וְאֶת־בְּנוֹתֶיהָ וְאֶת־יִשְׁנָהּ וְאֶת־בְּנוֹתֶיהָ וְאֶת־עַפְרוֹן [עַפְרוֹן] וּבְנֹתֶיהָ: וְלֹא־עָצַר כַּח־יִרְבְּעָם עוֹד בִּימֵי אֲבִיהוּ וַיִּגְפָּהוּ ה' וַיָּמָת: (דברי הימים ב יג, יח-כ)

כאמור, אביה לא היה ממלכי יהודה הכשרים, ושימושו בתורה היה לצרכיו בלבד. כשכבש את בית אל הוא לא העלה בדעתו לבער את העגל, עליו הכביר מילים רבות כל כך לפני המלחמה.

הראנו כי מחשבון המקראות עולה שאביה לא היה מלך כשר, ושהוא השתמש בתורה כקרדוס לחפור בו. כעת ניתן לראות דוגמא לעומק הבנתם של חז"ל בכתובים ובצפונותיהם. בירושלמי ניתנו כמה טעמים למותו המוקדם של אביה:

רבי יוחנן אמר על שחישד [=בייש] את ירבעם ברבים [בנאומו]. ריש לקיש אמר על שביזה [בנאומו] את אחיה השילוני וכינהו בני בליעל. ורבנן אמרין על ידי שבאת עבודה זרה של בית אל לידו ולא ביערה¹⁹.

והנה, כל הקורא את דבריהם משתומם, וכי מה חטא הוא לבייש את ירבעם על עוון עבודה זרה? אבל לדברינו הדברים מאירים. חכמים ירדו לסוף דעתו וראו שתוכחתו הייתה לשם ניגוח בלבד ולא מתוך התנגדות אמיתית למעשה העגלים, ולפיכך 'חזר הדין' שביישו ברבים לחינם. נשוב לסיום המלחמה, בה נאמר על ירבעם "וַיִּגְפְּהוּ ה' וַיָּמָת"²⁰.

ירבעם מת בימי אסא בן אביה, כך שהסיום המתאר את מות ירבעם תמוה מאד. ובמיוחד לרש"י מבאר: לא שמת מיד, אלא הולך וחסר בעבור המלחמות. כך גם יש לדייק מלשון הפסוק: בימי אביה לא עצר יותר כח, ולאחר מכן ניגף ומת. המפלה הגדולה של ירבעם גרמה שנשטש את שכם בה מלך תחילה, ואנו מוצאים את אשתו שבה מאחיה השילוני, שהתנבא על מות בנה אביה, לעיר תרצה²¹. יתכן עוד, כי הוא נמלט אל עבר הירדן לעיר פנואל, ודבר זה נרמז במלכים: "וַיָּבֶן יִרְבֵּעַם אֶת־שֹׁכֶם בְּהַר אֶפְרַיִם וַיָּשֶׁב בָּהּ וַיֵּצֵא מִשָּׁם וַיָּבֶן אֶת־פְּנוּאֵל"²².

כשהלכה אשת ירבעם לאחיה על דבר בנה, אמר לה הנביא כי הוא ימות,

וּסְפְדוּ לוֹ כָּל יִשְׂרָאֵל וְקָבְרוּ אֹתוֹ כִּי זֶה לְבָדוֹ יָבֹא לִירְבֵּעַם אֵל קָבֵר יַעֲזֹר נִמְצָא בּוֹ דָּבָר טוֹב
אֵל ה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל בְּבֵית יִרְבֵּעַם: (מלכים א יד, יג)

חז"ל אומרים על כך: מאי דבר טוב? רבי זירא ורבי חנינא בר פפא; חד אמר: שביטל משמרתו ועלה לרגל, וחד אמר: שביטל פרדסאות שהושיב ירבעם אביו על הדרכים שלא יעלו ישראל לרגל²³.

ביטול משמרתו יובן יותר מאשר ביטול כלל המשמרות, שהרי הוא לא הספיק למלוך. אך בהחלט יתכן, כי ירבעם ש"איננו עוצר כח" ו"ניגף מאת ה'" היה חולה פיזית או נפשית, מה שגרם לבנו להנהיג את הממלכה בחייו ולקבל את ההחלטה להפסיק את המשמרות. מהעובדה שאחיה השילוני משבחו ניתן אולי ללמוד שעשה זאת מתוך יראת ה', אך לצד זה יתכן שגם היכולת להציב משמרות נחלשה מאד בעקבות המפלה הנוראה והערים הרבות שנכבשו.

¹⁹ ירושלמי יבמות טז, ג.

²⁰ דברי הימים ב יג, כ.

²¹ וראה במאמרי על אביה ואסא שיפורסם בהמשך א"ה, בו העליתי הצעה כי ירבעם כן מת בח"י אביה, עיין שם.

²² מלכים א יב, כה.

²³ מועד קטן כח, ב.

דמותו של אסא

ביטול המשמרות שציינו חז"ל מוכח מהכתובים עצמם. אביה מלך על יהודה שלוש שנים בלבד, ואחריו עלה למלוכה בנו אסא, שהיה צדיק יותר ממנו. בימיו כבר בטלו המשמרות והתאפשרה העלייה לירושלים, כעולה מהכתוב:

וַיִּקְבֹּץ אֶת כָּל יְהוּדָה וּבְנֵימִן וְהַגָּרִים עִמָּהֶם מֵאֲפֵרַיִם וּמִנִּשֶׁה וּמִשְׁמְעוֹן כִּי נָפְלוּ עָלָיו מִיִּשְׂרָאֵל לָרֹב בְּרֹאֲתָם כִּי ה' אֱלֹהָיו עִמּוֹ: (דברי הימים ב טו, ט)

ממלכת יהודה הלכה והתעצמה, ובתוך מספר שנים יכולה לאחד שוב את כל ישראל תחת מלכות בית דוד²⁴.

את הסכנה הזו זיהה בעשא מלך ישראל והחליט לחדש את המשמרות:

וַיַּעַל בַּעֲשָׂא מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל עַל יְהוּדָה וַיָּבִן אֶת הָרְמָה לְבִלְתִּי תֵּת יָצָא וְכָא לְאֶסָּא מֶלֶךְ יְהוּדָה: (מלכים א טו, יז)

בעשא כרת ברית עם מלך ארם²⁵, שחש אף הוא מאויים בשנית מהתעצמותה של יהודה. אך אסא שלח שוחד למלך ארם, וגם מלחמה זו הסתיימה בנצחונה של יהודה, תוך שאסא כובש ערים נוספות מישראל.

במצב זה שוב בטלו המשמרות, ועל אחת כמה וכמה שהן לא התקיימו בשנות המלחמות הפנימיות בישראל, וכן בשנות הברית בין יהושפט וביתו לבית עמרי. מרד יהוא בן נמשי סיים את ברית הממלכות, ומאז והלאה חזרו כנראה המשמרות בצורה זו או אחרת.

המלך האחרון שמלך על עשרת השבטים היה הושע בן אלה. הוא לא היה בנו של פקח בן רמליהו שמלך לפניו, אלא מרד בו לאחר מרידתו של פקח בתגלת פלאסר מלך אשור²⁶. תגלת בכתובותיו טוען כי הוא שהמליך את הושע. יתכן שהוא אכן סייע למרידתו, ויתכן כי זוהי התפארות שווא. מכל מקום, בשלב זה נכנע הושע למלך אשור.

מלכותו של הושע מתוארת בכתוב באופן מעורב:

בְּשָׁנָת שְׁתַּיִם עָשְׂרָה לְאַחֲזָה מֶלֶךְ יְהוּדָה מֶלֶךְ הוֹשֵׁעַ בֶּן-אֵלָה בְּשִׁמְרוֹן עַל-יִשְׂרָאֵל תִּשַׁע שָׁנִים: וַיַּעַשׂ הָרַע בְּעֵינָיו ה' רַק לֹא כַּמֶּלֶךְ יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר הָיוּ לִפְנָיו: (מלכים ב יז, א-ב)

בביאור ההסתייגות 'רק לא כמלכי ישראל אשר היו לפניו' אמרו חז"ל כי הושע ביטל את המשמרות שהעמיד ירבעם בן נבט²⁷.

²⁴ ראה סדר עולם רבה פרק טז, שאמרו כי נגזר משמים שבימי אסא תשוב כל הממלכה לבית דוד, אבל הוא קלקל בחטאו.

²⁵ מלכים א טו, יט.

²⁶ מלכים ב טו, כט-ל.

²⁷ גיטין פח, ב.

פירוש זה מוכח מדברי הכתובים במקום נוסף. כשחזקיהו נעשה מלך, בימי הושע מלך ישראל, מספר הכתוב כי הוא שלח שליחים לבני עשרת השבטים וקרא להם לעלות ולהקריב קרבן פסח בירושלים²⁸. כמובן שדבר זה לא היה מתאפשר אם לא שבוטלו המשמרות.

חז"ל²⁹ תמחו מדוע דווקא בעת ביטול המשמרות גלו עשרת השבטים, והשיבו כי על אף שבטלו המשמרות לא עלו ישראל לרגל (כך מפורש בדברי הימים כשמתואר היחס שזכו לו שלוחי חזקיהו: "וַיְהִי מִשְׁחִיקִים עֲלֵיהֶם וּמִלְעָגִים בָּם"), והיות שכבר לא יכלו ישראל לתלות את חטאם במלכיהם, נחתם גזר דינם.

יתכן להוסיף, כי גם כאן לא היו כוונותיו של הושע טהורות לחלוטין, אלא היה זה כורח המציאות בעקבות המלחמות הפנימיות³⁰ וחולשת ממלכתו. וכן משמע מלשונם שם, שאמרו שהיה עליו להורות לישראל לעלות לרגל ולא עשה כן.

עשרת השבטים גלו ולא שבו עד היום הזה³¹. ביום שנקבע ליום טוב על ביטול המשמרות, נתפלל ונחכה לקיום הנבואות העתידות:

וְנִקְבְּצוּ בְּנֵי יְהוּדָה וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל יַחְדָּו וְשָׁמוּ לָהֶם רֹאשׁ אֶחָד וְעָלוּ מִן הָאָרֶץ כִּי גָדוֹל יוֹם יִזְרְעָאֵל: (הושע ב ב)

דָּבַר אֱלֹהִים כֹּה־אָמַר אֲדֹנֵי אֱלֹהִים הִנֵּה אֲנִי לִקְחַת אֶת־עַצְי יוֹסֵף אֲשֶׁר בְּיַד־אֲפֹרִים וְשִׁבְטֵי יִשְׂרָאֵל [חֲבֵרִיו] וְנָתַתִּי אוֹתָם עָלָיו אֶת־עַצַּי יְהוּדָה וְעַשִׂיתָם לְעַצַּי אֶחָד וְהָיוּ אֶחָד בְּיָדִי: וְהָיוּ הָעַצִּים אֲשֶׁר־תִּכְתֹּב עֲלֵיהֶם בְּיָדְךָ לְעֵינֵיהֶם: וְדָבַר אֲלֵיהֶם כֹּה־אָמַר אֲדֹנֵי אֱלֹהִים הִנֵּה אֲנִי לִקְחַת אֶת־בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מִבֶּין הַגּוֹיִם אֲשֶׁר הִלְכוּ־שָׁם וְקִבַּעְתִּי אֹתָם מִסָּבִיב וְהִבֵּאתִי אוֹתָם אֶל־אֲדָמָתָם: וְעַשִׂיתִי אֹתָם לְגוֹי אֶחָד בְּאֶרֶץ בְּהָרֵי יִשְׂרָאֵל וּמֶלֶךְ אֶחָד יִהְיֶה לְכֻלָּם לְמֶלֶךְ וְלֹא [יְהִי־] עוֹד לְשָׁנֵי גוֹיִם וְלֹא יִחָצוּ עוֹד לְשִׁתִּי מִמְּלָכוֹת עוֹד: (יחזקאל לז יט-כב).

²⁸ דברי הימים ב, פרק ל.

²⁹ גיטין שם.

³⁰ ראה מלכים ב, פרק טו.

³¹ מלכד מעטים שהשיב ירמיהו, כנזכר במגילה יד, ב; ערכין לג, א.